

Narácie a naratívne postupy v kontexte sprístupňovania baletných predstavení pre divákov s ťažkým zrakovým postihnutím

Narratives and Narrative Techniques in the Context of Making Ballet Performances Accessible to Audiences with Severe Visual Impairments

GALINA KUBALOVÁ, JANA LOPÚCHOVÁ

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PATRIK KREBS

Ústav divadelnej a filmovej vedy Centra vied o umení Slovenskej akadémie vied, v.v.i.

ŠTÚDIE

ABSTRAKT: V súčasnosti patrí inkluzívne sprístupňovanie kultúry a umenia medzi kľúčové témy odborného diskurzu. V prípade baletu, ktorý je primárne vizuálnym umením, si tento proces vyžaduje špecifické prístupy a postupy. Tie umožňujú slabozrakým a nevidiacim divákovi vnímať estetickú i naratívnu rovinu diela a prežívať predstavenie v jeho komplexnosti. Štúdia sa zameriava na deskripciu inkluzívnych prístupov v inscenácii baletu Piotra Iljiča Čajkovského *Luskáčik* v Slovenskom národnom divadle. Jej predstavenia boli obohatené o verbálnu, taktilnú, auditívnu a priestorovú zložku podľa metodológie vyvinutej Galinou Kubalovou (2022). Autori v štúdiu opisujú naratívne stratégie a stratégie sprístupnenia baletu, zamerané na využitie zachovaných zmyslov, ktorých zámerom je vytvoriť a sprostredkovať multisenzorický umelecký zážitok. Cieľom štúdie je prezentovať efektívne a overené naratívne mechanizmy, ktoré preklenujú priepasť medzi vizuálnym charakterom baletu a zrakovým deficitom divákov, a tak prispievajú k porozumeniu pohybovému umeniu prostredníctvom inkluzívnych stratégií.

ABSTRACT: At present, the inclusive accessibility of culture and the arts is one of the key concerns in professional discourse. In the case of ballet, as a predominantly visual art form, this process necessitates specific approaches and methods that enable visually impaired and blind audiences to perceive both the aesthetic and the narrative dimensions of a work and to experience the performance in all its complexity. This study describes the inclusive strategies employed in the production of Pyotr Ilyich Tchaikovsky's ballet *The Nutcracker* (Slovak National Theatre, 2022), whose performances were enriched through verbal, tactile, auditory, and spatial components in accordance with a methodology developed by Galina Kubalová (2022). The authors describe the narrative and accessibility strategies designed to activate residual senses in order to create and convey a multisensory artistic experience. The study aims to present effective and tried and tested narrative mechanisms that bridge the gap between the visual nature of ballet and the visual impairments of audiences, thereby contributing to the understanding of a motor art through inclusive strategies.

KĹÚČOVÉ SLOVÁ:

inkluzívne umenie, balet, zrakové postihnutie, inklúzia, Piotr Iljič Čajkovskij: *Luskáčik*

KEYWORDS:

inclusive art, ballet, visual impairment, inclusion, Pyotr Ilyich Tchaikovsky: *The Nutcracker*

1. VÝZNAM INKLUZÍVNEHO UMENIA

Myšlienka inklúzie v umení nie je nová. Inkluzívne prvky sa v umení a kultúre postupne etablojú a vďaka moderným digitálnym technológiám sa ľuďom so znevýhodnením otvárajú nové možnosti. Inkluzívne umenie, t. j. umenie prístupné zdravotne znevýhodneným, je charakteristické nielen variabilitou sprístupnenia umeleckého diela, ale aj vytvorením rovnocenného priestoru pre plnohodnotné prežívanie a umelecký dojem.

Aj keď existujú viaceré príklady dobrej praxe úspešných inkluzívnych umeleckých či kultúrnych projektov pre zrakovo postihnutých, ako sú napríklad galérie s haptickými pomôckami na sprístupnenie výtvarných diel, audiokomentáre na hradoch, zámkoch alebo v galériách či komentované divadelné a filmové predstavenia, mnohé výzvy pretrvávajú. Jednou z nich je riešenie nevyváženej medzi sprístupnením obsahu a zachovaním umeleckej integrity divadelného predstavenia. Umeleckú integritu môžeme v tomto prípade chápať ako neporušenie estetickej, dramaturgickej a významovej celistvosti umeleckého diela po jeho úprave tak, aby inkluzívne prvky (napr. audiokomentár, hmatové pomôcky a i.) slúžili ako efektívne nástroje sprostredkovania zážitku, a pritom nenarúšali alebo nedeformovali jeho umelecký zámer.¹

Sprostredkovanie pohybového umenia, najmä baletu, osobám s ťažkým zrakovým postihnutím predstavuje jednu z najkomplexnejších výziev v oblasti inkluzívneho umenia. Balet je umelecká forma, ktorá vo svojej podstate kladie dôraz na vizuálnu estetiku, precízny pohyb a gestiku, vnímanie sa teda opiera predovšetkým o zrakové vnemy. Táto špecifická vizuálna povaha výrazne sťažuje jeho sprostredkovanie tým, ktorí nemajú možnosť vnímať zrakom pohyb, jeho detaily, scénografiu či dynamiku predstavenia.

Doposiaľ využívané prístupy, napríklad živý audiokomentár alebo simultánný opis deja poskytovaný externými rozprávačmi,² boli spravidla realizované prostredníctvom reproduktorov. Tento spôsob však často pôsobil rušivo na ostatných divákov a vytváral bariéry medzi jednotlivými skupinami publika. Obmedzená dostupnosť takýchto predstavení a ich špecifická forma navyše znižuje možnosť spontánneho a prirodzeného zážitku z umeleckého diela.

Práve potreba prekonať obmedzenia a umožniť rovnaký umelecký zážitok všetkým divákovi bola kľúčovým podnetom pre iniciovanie projektu v Slovenskom národnom divadle (SND). Primárnym zámerom bolo vytvorenie takých podmienok, v ktorých by mohli diváci so zrakovým postihnutím zažiť baletné predstavenie súčasne s ostatným obecnstvom bez toho, aby boli akokoľvek znevýhodnení alebo odčlenení od publika. Sekundárnym zámerom bolo posilnenie povedomia o tom, že inklúziu v umení je možné praktizovať nenásilnou formou, bez výrazných narušení predstavení a ochudobnenia niektorej zo zúčastnených skupín.

¹ Viac pozri MILLS, C. Artistic Integrity. In *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 2018, roč. 76, č. 1, s. 9–20. DOI: <https://doi.org/10.1111/jaac.12413>.

² Viac pozri napr. <https://northernballet.com/accessible-performances/audio-described-performances>.

V pilotne uvedenom predstavení (2022), pre ktoré bola vybraná inscenácia baletu Piotra Iljiča Čajkovského *Luskáčik* (naštudovanie z roku 2013), bola aplikovaná unikátna metóda sprostredkovania baletného umenia, ktorá zahŕňala kombináciu reliéfnych prostriedkov (cieleno spracovaných hmatovo vnímateľných materiálov, napr. reliéfnych ilustrácií) a moderných digitálnych technológií. Takýto multisenzorický prístup umožnil účastníkom so zrakovým postihnutím získať predstavu o vizuálnych prvkoch a precítiť jeho dynamiku, ako aj zažiť emócie z vnímania pohybového predstavenia prostredníctvom hmatových a auditívnych podnetov. Tento spôsob sprístupnenia umožnil dosiahnuť širší spoločenský dosah umeleckého diela, a zároveň poukázal na to, že aj klasická baletná inscenácia môže byť prístupná rôznorodému publiku bez kompromisov v umeleckej kvalite a zážitku.

2. NARÁCIA A JEJ ÚLOHY V DIVADELNOM A TANEČNOM UMENÍ

Sprostredkovanie príbehu a jeho vyrozprávanie tvoria základné piliere umeleckého vyjadrenia naprieč rôznymi druhmi umenia – divadlom, filmom, literatúrou, ale aj tancom. Prostredníctvom narácie vníma divák príbeh či konkrétnu umelecky stvárnenú tému, pri ktorých prežíva rôzne emócie. V divadelnom umení je naratív často explicitný a podporený slovným prejavom, zatiaľ čo v tanci je zakotvený v pohybe, gestách, v dynamike inscenácie alebo v priestorových vzťahoch umelcov pri pohybe. Absencia verbálnych výpovedí robí z tanca špecifickú formu umenia, ktorá si vyžaduje vnímanie na viacerých úrovniach.

V baletе je naratív často prepletený so symbolickými a dramatickými prvkami, kde choreografie a kostýmy vytvárajú dejové línie bez potreby hovoreného slova. Pre divákov, ktorí môžu veľmi obmedzene, alebo vôbec nemôžu vizuálne vnímať tieto aspekty a vytvárať si predstavy, sa balet stáva percepčne nedostupným. Preto je potrebné hľadať alternatívne spôsoby a nástroje, ktoré by mohli ťažko zrakovo postihnutým divákovi, vrátane nevidiacich, priblížiť emocionálny a dejový rozmer tanečného predstavenia. Naratívne stratégie pritom môžu zahŕňať predprípravu podporenú vhodnými edukačnými prístupmi, opisy priestorového rozloženia a haptické pomôcky, ktoré sprostredkujú význam kľúčových prvkov baletnej inscenácie.

3. VZŤAH MEDZI VIZUÁLNYM A NARATÍVNYM ROZMEROM BALETU

Vizuálny aspekt baletu má v procese naratívneho sprostredkovania kľúčovú úlohu. Pohyby tanečníkov sú nositeľmi príbehu a emócií, pričom každý pohyb a každé gesto majú svoj význam. Tento vizuálny naratív je však zmysluplný len vtedy, keď je možné ho dešifrovať a interpretovať. V prípade nevidiacich a ťažko zrakovo postihnutých divákov sa vizuálny obsah stáva bariérou, ktorú je potrebné nahradiť adekvátnou alternatívou, napr. zapojením ďalších kompenzačných modalít. Aj výsledky výskumov v oblasti psychológie, ku ktorým dospel kolektív vedcov vedený filozofom Bence Nanayom a psychologičkou Tinou Iachini, naznačujú, že rôzne modalitné vstupy môžu spoločnou synergiou prispieť k vytvoreniu jasnejšej predstavy

či mentálneho obrazu, ktorý je relevantný aj pre ľudí s rôznymi formami senzorickeho znevýhodnenia.³ V prípade baletu je teda nevyhnutné zabezpečiť, aby nevidiaci diváci mali k dispozícii alternatívne informačné spôsoby, ktoré by im umožnili tento mentálny obraz adekvátne zostaviť a štruktúrovať. Preto je v zmysle inkluzivity baletného scénického diela potrebné vytvoriť prepojenie medzi jeho vizuálnym a naratívnym rozmerom.

Jedným z takýchto prístupov je využitie multimodálnych stratégií, ako je kombinácia taktilne vnímateľných ilustrácií jednotlivých baletných póz s QR kódmi, ktoré odkazujú na ich opis, a audiokomentárov, ktoré umožňujú divákovi nadviazať osobitné spojenie s pohybovým umením. Vytvorením viacmyslového zážitku sa zabezpečuje lepšia orientácia v deji a hlbšie emocionálne prepojenie s umeleckým dielom.

4. INTERDISCIPLINÁRNY POHĽAD NA KONCEPTUALIZÁCIU PRÍSTUPNOSTI A INKLÚZIE UMENIA

Koncept prístupnosti a inklúzie v umení vychádza z filozofických základov rovnosti a debarierizácie, pričom čoraz viac získava interdisciplinárny charakter. V odbornej literatúre o inkluzívnom vzdelávaní, sociálnej inklúzii či inkluzívnej kultúre sa zdôrazňuje, že prístupnosť spočíva nielen v technických riešeniach, ale v celkovej zmene prístupu, ktorá chápe jednotlivcov so znevýhodnením ako aktívnych účastníkov, nie pasívnych prijímateľov.⁴

Inkluzívne umenie nevyžaduje prispôsobenie sa jednotlivcov so zdravotným znevýhodnením bežnému publiku, ale prispôsobuje samotné umelecké dielo tak, aby bolo vnímateľné rôznymi spôsobmi a rôznymi skupinami ľudí. V podmienkach ťažkého zrakového postihnutia je bazálnym jadrom inklúzie adekvátne kompenzácia poškodenej vizuálnej modalita pomocou multisenzorických stratégií a systematicky pripravených sprístupňujúcich opatrení, ako sú audiokomentáre, haptické a vizuálno-haptické materiály, tyflografické zobrazenia, taktilne čitateľná scénografia či sprievodné interaktívne cvičenia.⁵

Multisenzorická edukácia spája jednotlivé didaktické fázy (senzorickú integráciu aj kognitívnu stimuláciu) s cieľom aktivovať viaceré zmyslové modalita a posilniť pamäťové a kognitívne procesy. Výskumy ukazujú, že takýto prístup podporuje adaptívne učenie a rozvoj novej neuroplasticity u detí so zmyslovým postihnutím.⁶

---

³ IACHINI, T. Mental imagery and embodied cognition: A multimodal approach. In *Journal of Mental Imagery*. 2011, roč. 35, č. 1, s. 1 – 26. [online]. [cit. 24. 5. 2025]. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/285819174_Mental_imagery_and_embodied_cognition_A_multimodal_approach.

⁴ *Stratégia inkluzívneho prístupu vo výchove a vzdelávaní*. Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky, 2021. [online]. [cit. 24. 5. 2025]. Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/30864-sk/strategia-inkluzivneho-pristupu-vo-vychove-a-vzdelavani/>.

⁵ Viac pozri CAVAZOS QUERO, L. – IRANZO BARTOLOMÉ, J. – CHO, J. Accessible visual artworks for blind and visually impaired people: Comparing a multimodal approach with tactile graphics. In *Electronics*, 2021, roč. 10, č. 3, s. 297. DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics10030297>.

⁶ Viac pozri FRYER, L. Staging the Audio Describer: An Exploration of Integrated Audio Description. In *Disability Studies Quarterly*. 2018, roč. 38, č. 3. DOI: <https://doi.org/10.18061/dsq.v38i3.6490>.

Žiaci môžu hľadať zmysel a radosť z baletu bez možnosti jeho vizuálneho vnímania a byť tak participatívnejší na percepcii kultúry a umenia.⁷

V kontexte sprístupňovania baletu je dôležité, aby boli zohľadnené viaceré dimenzie prístupnosti – od fyzickej dostupnosti divadelného priestoru až po obsahové a naratívne aspekty diela. Prístupnosť sa teda týka tak samotného predstavenia, ako aj edukačných materiálov, akými sú brožúry, taktilné ilustrácie a multimediálne doplnky. V zmysle príkladov dobrej praxe Royal Ballet and Opera alebo Northern Ballet v Anglicku je práve spojenie umenia, inkluzívneho dizajnu a senzorickej edukácie kľúčom k vytvoreniu efektívneho multisenzorického modelu prístupnosti.

V predstaveniach *Luskáčika* pre nevidiacich, ktoré uviedlo SND doposiaľ trikrát v rokoch 2022 – 2024, sa multisenzorický a multidisciplinárny prístup odrážal v spolupráci viacerých odborníkov, od baletných majstrov (pedagógov Tanečného konzervatória Evy Jaczovej) cez grafických dizajnérov až po odborníkov (špeciálnych pedagógov), ktorí sú školení na prácu s nevidiacimi. V rámci projektu *Balet pre všetkých* vznikla aj sprievodná brožúra autorky Galiny Kubalovej, ktorá kombinuje haptické a digitálne prvky. Predstavuje konkrétny príklad, ako posunúť hranice prístupnosti tanečného umenia a vytvoriť model aplikovateľný aj v iných inštitúciách doma i v zahraničí. Skúmanie naratívnych postupov v tejto oblasti zároveň prináša nové prístupy k rozširovaniu prístupnosti a podporuje inklúziu v oblasti pohybového umenia.

5. BALETNÉ PREDSTAVENIE LUSKÁČIK PRE NEVIDIACICH

Balet *Luskáčik* (1892) skladateľa Piotra Iljiča Čajkovského patrí medzi najznámejšie diela klasického repertoáru a je tradične ponúkaný v predvianočnom období. Dej vychádza z príbehu plného detskej fantázie a zázrakov, preto sa mimoriadne hodí pre rodinné publikum. Libreto vzniklo adaptáciou poviedky E. T. A. Hoffmanna *Luskáčik a myší kráľ* (*Nussnacker und Mausekönig*, 1816), v ktorej sa prelínajú realistické scény so snovým svetom.

Naratívna štruktúra tohto baletu sa opiera o viaceré zložky, pričom každá prináša vlastné dramatické, pohybové a hudobné témy. V prvej časti, ktorá sa odohráva počas vianočného večera v rodine Stahlbaumovcov, dostáva Mášienka do daru Luskáčika, tu nastáva aj konfliktný moment so zlým Myším kráľom. V druhej časti sa dej prenáša do magickej začarovanej krajiny, kde sa rozvíjajú jednotlivé tanečné výstupy symbolizujúce rôzne krajiny a kultúry. Táto epizodická štruktúra umožňuje dynamickú naráciu príbehu, súčasne poskytuje priestor pre vyjadrenie rozmanitých pohybových techník a tanečných štýlov.

Pre nevidiacich divákov sú však naratívne línie baletu ako vizuálno-pohybového umenia nedostupné. Na rozdiel od literárnych textov alebo činoherného divadla, kde herci prostredníctvom hovoreného slova priamo sprostredkujú dej, komunikuje balet prostredníctvom abstraktných pohybov a symbolov doplnených o hudobnú

⁷ Viac pozri SOKOLOVÁ, L. *Psychologické princípy prevencie*. Bratislava : Nivam, 2022. [online]. [cit. 9. 11. 2025]. Dostupné na internete: <https://nivam.sk/wp-content/uploads/2022/10/Psychologicke-principy-prevencie.pdf>.

zložku. Z tohto dôvodu bolo potrebné do predstavení zaviesť špecifické postupy, ktoré by umožnili sprístupniť dielo aj jednotlivcom s ťažkým zrakovým postihnutím bez toho, aby sa narušila jeho umelecká integrita. Tieto postupy vychádzali z niekoľkých kľúčových princípov, ktoré sformulovala špeciálna pedagogička a psychologička Galina Kubalová, pričom dôraz sa kládol na multidisciplinárnu spoluprácu umelcov, špeciálnych pedagógov, odborníkov na tlač (vrátane reliéfnej tlače), digitálne technológie a multisenzorický prístup (prepojenie haptických a auditívnych výstupov).

Hlavným metodickým a tiež metodologickým rámcom sprístupňovania predstavenia zrakovo postihnutým bola kombinácia predprípravy divákov, interaktívnych zážitkov počas predstavenia a možnosti dodatočnej reflexie. Pred samotnou účasťou na predstavení sa nevidiaci a slabozrakí diváci oboznámili s kľúčovými aspektmi baletného jazyka a pohybovej narácie prostredníctvom edukačných brožúr a reliéfnych ilustrácií baletných póz, ktoré sú vhodné pre haptické vnímanie, a tiež prostredníctvom audio sprievodcov. Tento model vychádzal z predpokladu, že efektívnejšie vnímanie pohybového umenia si vyžaduje predchádzajúcu edukáciu týkajúcu sa základnej terminológie a symboliky baletu, ako aj samotného deja.

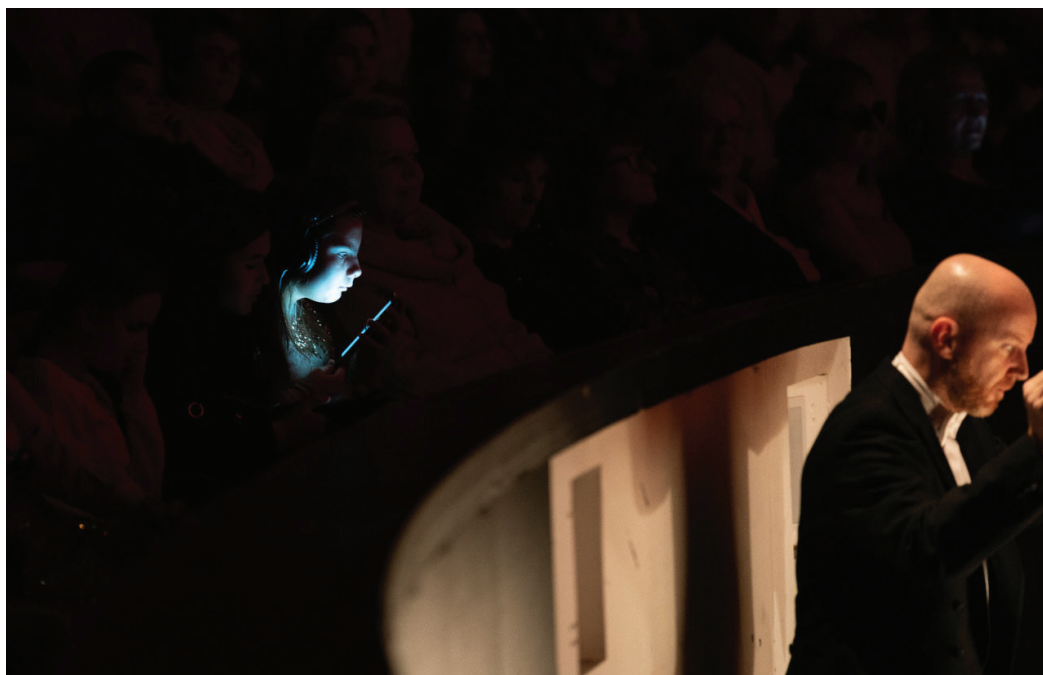
Pri výbere vhodného baletného diela na inkluzívne sprístupnenie zohralo významnú úlohu každoročné uvádzanie *Luskáčika* v SND a jeho široká prístupnosť pre rôzne vekové kategórie. Predstavenie bolo navrhnuté tak, aby ho diváci so zrakovým postihnutím mohli zažiť súbežne s majoritným publikom, pričom naratívne doplnky slúžili ako prostriedky jeho sprístupnenia, nie ako inhibítory umeleckého zážitku.

6. METODOLOGICKÝ RÁMEC VÝSKUMU

Cieľom nami realizovaného výskumu bolo identifikovať a opísať možnosti, spôsoby a procesnú následnosť sprístupnenia klasického baletu *Luskáčik* deťom so zrakovým postihnutím, ako aj to, ako sa mení kvalita prežívania umeleckého diela, kognitívne, priestorové a emocionálne kompetencie detí prostredníctvom multisenzorických stratégií, pohybových aktivít, vizuálno-haptických materiálov a digitálnej aplikácie s audiokomentárom. Výskum vo všetkých svojich fázach rešpektoval princípy etablované v pedagogike zrakovo postihnutých a tiež v psychológii (umeleckého) prežívania.⁸

Na začiatku realizácie výskumu kvalitatívneho charakteru sme vyslovili predpoklad, že cielene štruktúrované umelecké prostredie v spojitosti s didakticky pripravenými aktivitami a doplnujúcimi prvkami môže vhodným spôsobom rozvíjať u detí so zrakovým postihnutím estetickú percepciu, sebaexpresiu aj vzájomnú sociálnu interakciu. Preto sme sformulovali tri výskumné otázky. Zaujímalo nás, ako budú žiaci so zrakovým postihnutím vnímať predstavenie baletnej inscenácie *Luskáčik* skombinované s paralelným využitím mobilnej aplikácie s audiokomentárom

⁸ Viac o tejto téme pozri WALCZAK, A. Audio Description on Smartphones: Making Cinema Accessible for Blind People. In *Universal Access in the Information Society*, 2017, roč. 17, s. 833 – 840. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10209-017-0568-2>.

Piotr Iljič Čajkovskij: *Luskáčik*. Balet Slovenského národného divadla, 2023. Nevidiaca diváčka počúvajúca audio komentár. Foto archív SND. Snímka Juraj Žilinčár.

a vizuálno-haptickými pomôckami. Tiež sme chceli vedieť, ako multisenzorické pohybové aktivity realizované v rámci workshopu prispievajú k rozvoju priestorovej predstavivosti, priestorovej orientácie a vnímaniu vlastnej telesnej schémy žiakov so zrakovým postihnutím. V neposlednom rade nás zaujímalo, aký emocionálny a sociálny dopad bude mať takto inkluzívne koncipovaný projekt na žiakov základnej školy so zrakovým postihnutím.

Výskumný súbor tvorili cielene vybraní žiaci so zrakovým postihnutím zo Základnej školy pre zrakovo postihnutých v Bratislave vo veku od 6 do 15 rokov, všetci s korektne diagnostikovaným zrakovým postihnutím rôzneho stupňa – od ťažkej slabozrakosti po úplnú slepotu. Účast žiakov vo výskume bola dobrovoľná s informovaným súhlasom zákonných zástupcov. Zber údajov sa realizoval anonymne a prebiehal v súlade so všeobecnými etickými princípmi a etickými štandardmi špeciálno-pedagogického a psychologického výskumu.

Z výskumných metód sme využili najmä participatívne pozorovanie spojené s tvorbou záznamových hárokov z pozorovania počas edukatívnych aktivít a workshopu, pološtrukturovaný skupinový rozhovor po predstavení zameraný na zisťovanie pocitov, postrehov a schopnosť porozumieť dejovej línii, a metódu kvalitatívnej obsahovej analýzy výpovedí participantov.

Výskum sa realizoval v niekoľkých na seba nadväzujúcich etapách. V prípravnej fáze sa žiakom didakticky sprostredkoval dej baletu, hlavné postavy, hudobné motívy a hapticky vnímateľné reliéfne materiály. Fáza praktickej realizácie zahŕňala

interaktívny workshop na osvojenie si symbolických gest hlavných postáv prostredníctvom jednoduchých choreografických cvičení. Nasledovala zážitková fáza aktívnej haptizácie s využitím reliéfnych zobrazení (rekvizít, taktilných máp scény, fragmentov kostýmových látok, baletných topánok a i.) a aplikácie rytmických cvičení spojených s nácvikom baletných pohybových motívov a póz. Potom prišlo na rad samotné živé predstavenie v SND s využitím synchronizovaného audiokomentára v telefónnej aplikácii. Po ňom prebehla reflexia a verbálne opisy/výpovede prežívania baletného predstavenia účastníkmi, ktoré boli zaznamenávané. Výstupy z rozhovorov boli transkribované do elektronickej podoby a podrobené niekoľkostupňovej analýze. Primárne sa zrealizovalo viacnásobné čítanie transkribovaných textov pre hlbšie pochopenie súvislostí a zachytenie všetkých obsahovo dôležitých prvkov. Texty nezávisle čítali traja výskumníci (autori tohto príspevku) a označovali v nich dôležité obsahové prvky – slová, slovné spojenia, časti viet alebo celé vety. Následne v rámci verifikácie výsledkov prebiehalo porovnávanie označených obsahových prvkov medzi výskumníkmi a určovanie miery zhody kódovania (intercoder reliability). Ďalším stupňom, respektíve výskumnou etapou, bola obsahová analýza označených prvkov a zoskupovanie obsahovo podobných prvkov do tematicky zhodných oblastí. Z nich sa napokon kreovali kategórie, ktoré deskribujeme nižšie.

6.1. Inkluzívne nástroje sprístupnenia baletu zrakovo postihnutým

Pre sprístupnenie baletného predstavenia sa využili viaceré nástroje na vnímanie inkluzívneho umenia. Išlo najmä o audiokomentáre prostredníctvom sluchového vnemu, reliéfne spracované ilustrácie dostupné pre hmatové vnímanie a tiež interaktívne edukačné workshopy, ktoré boli zacielené na kognitívnu sféru, sprostredkovali telesnú skúsenosť a podporili priestorovú predstavivosť nevidiacich účastníkov.

Audiokomentár počas predstavenia poskytoval divákovi so zrakovým postihnutím opis kľúčových vizuálnych a pohybových momentov predstavenia. Tento komentár bol časovo synchronizovaný s dejom a zameraný na opis tanečných póz, kostýmov, scénických prvkov a emocionálnych výrazov postáv. Pri tvorbe komentárov sa uplatňovali princípy stručnosti, zrozumiteľnosti a naratívnej plynulosti, aby sa opis stal prirodzenou súčasťou predstavenia a nenarušoval jeho kontinuitu.⁹ Audiokomentáre boli v procese prípravy testované v spolupráci s divákmi so zrakovým postihnutím, aby sa zabezpečila ich zrozumiteľnosť a informatívnosť.¹⁰ Cieľom nebolo zahliť divákov množstvom faktov, ale vybrať tie prvky, ktoré sú kľúčové pre pochopenie atmosféry a príbehu baletu. Audiokomentáre tak zohrávali úlohu mediátora medzi vizuálnym jazykom tanca a perцепčnými potrebami divákov.

⁹ Viac pozri VANDER WILT, D. – FARBOOD, M. M. Automating Audio Description for Live Theater. In *AM'19 Proceedings of the 14th International Audio Mostly Conference: A Journey in Sound*, 18. 9. 2019, s. 75 – 81.
DOI: <https://doi.org/10.1145/3356590.3356603>.

¹⁰ *Standards for Audio Description and Code of Professional Conduct for Describers based on the training and experience of audio describers and trainers from across the United States*. Audio Description Coalition, 2009, 3. vyd. [online]. [cit. 22. 2. 2019]. Dostupné na internete: http://www.perkinselearning.org/sites/elearning/perkinsdev1.org/files/adc_standards.pdf.

Ďalším nástrojom vytvárania inkluzívneho umeleckého predstavenia bola vizuálno-haptická brožúra *Balet pre všetkých*. Obsahovala zväčšené farebné ilustrácie baletných póz pre slabozrakých, ktoré boli prekryté pozitívnou reliéfnou grafikou vnímateľnou hmatom, vytlačené na tlačiarni za pomoci matrice a patrice, určené pre nevidiacich. Súčasťou boli QR kódy, ktoré odkazovali na webovú stránku, kde sa nachádzali textové opisy póz vo viacerých jazykových mutáciách. Brožúra bola navrhnutá tak, aby divákom poskytla možnosť predprípravy a následné osvojenie si póz základných pohybových schém.

Dôležitou súčasťou prípravy na predstavenie sa stali tiež interaktívne workshopy, ktoré poskytli zrakovo postihnutým jedinečnú príležitosť zažiť balet z novej, hapticko-auditívnej perspektívy. Účastníci si mohli prakticky vyskúšať jednotlivé baletné pózy a pohyby prostredníctvom nadobudnutých hmatových skúseností, čo im umožnilo hlbšie fyzické aj emocionálne prepojenie s tanečným umením. Na workshopoch sa zúčastnili poslucháči Tanečného konzervatória Evy Jaczovej, ktorí prakticky demonštrovali jednotlivé pózy a aktívne pomáhali divákovi so zrakovým postihnutím orientovať sa v priestore a v pohybe. Tento prístup mal trojitý efekt: na jednej strane prispel k hlbšiemu pochopeniu pohybových prvkov, na druhej strane podporil emocionálne prepojenie s príbehom, a v neposlednom rade prispel k scitlivému poslucháčovi tanečného konzervatória voči zrakovo znevýhodnenému publiku.¹¹

Včlenenie vyššie uvedených inkluzívnych nástrojov a stratégií do predstavenia *Luskáčika* sa ukazuje ako vhodný model multisenzorického sprístupňovania pohybového umenia zrakovo postihnutým, ktorý umožňuje žiakovi vnímať umelecké dielo cez dotyk, sluch, rytmus, pohyb a osobnú skúsenosť.¹² Audiokomentáre, hmatové zážitky a cieľená edukácia sa vzájomne dopĺňajú, čím sa vytvára komplexný model prístupnosti, ktorý podporuje inklúziu aj v takej vizuálne náročnej forme umenia, akou je balet.

6.2. Naratívne postupy v sprístupňovaní baletu

Počas prípravy predstavenia *Luskáčika* vhodného aj pre zrakovo postihnutých boli využité viaceré naratívne techniky na jeho sprístupnenie zamerané na skúmanie úlohy slova, dotykových komponentov a priestorového chápania pohybu ako prostriedkov na vytvorenie celistvého zážitku.

Jednou z kľúčových naratívnych techník použitých v predstavení sa stal audiokomentár, ktorého úlohou bolo sprostredkovať nielen informácie o vizuálnych

¹¹ Workshop absolvovali žiaci zo Základnej školy internátnej pre slabozrakých na Svrčej ulici v Bratislave. Počas prvého predstavenia tvorili publikum približne rovnaké skupiny: 50 žiakov z Bratislavy, ktorí workshop absolvovali, a 50 žiakov z Levoče, ktorí workshop neabsolvovali. Pred druhým a tretím predstavením sa workshopy už neorganizovali, pričom predstavenie navštívili jednak žiaci, ktorí sa zúčastnili workshopu pred prvým predstavením, ale aj žiaci, ktorí s takouto formou prípravy vôbec neprišli do kontaktu. Napriek tomu všetci žiaci, bez ohľadu na predchádzajúcu účasť, vnímanie predstavenia označili za výnimočný umelecký zážitok, čo potvrdzuje, že aj samotné dielo dokáže oslovit a zanechať hlboký dojem.

¹² Viac o tejto téme pozri BLÄSING, B. – ZIMMERMANN, E. Dance Is More Than Meets the Eye—How Can Dance Performance Be Made Accessible for a Non-sighted Audience? In *Frontiers in Psychology*, 2021, roč. 12, 16. 4. 2021. [online]. [cit. 24. 11. 2025]. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.643848>.

prvkoch predstavenia, ale aj emocionálne podtóny. Plnil tak viacero funkcií: slúžil na opis vizuálneho kontextu, keď diváci získali informácie o výraze tanečníkov, ich gestách, výrazoch tváre a scenérii (napríklad počas boja medzi Luskáčikom a Myším kráľom zahŕňal komentár popis dynamiky pohybov a napätú atmosféru scény), a tiež pomáhal vytvárať naratívnu štruktúru.

Výskumy z oblasti prístupnosti umenia potvrdzujú, že správne navrhnuté audio-komentáre dokážu takmer plnohodnotne sprostredkovať umelecký a emocionálny zážitok, ktorý je rovnocenný zážitku vidiacich divákov.¹³ Kľúčovým faktorom je dosiahnuť rovnováhu medzi opisom a pauzami, aby sa nenarušila prirodzená plynulosť predstavenia. V *Luskáčikovi* sa tento aspekt zohľadnil v tom, že opisy sa obmedzili na kľúčové momenty a synchronizovali sa s hudobnou zlozkou. Ďalším dôležitým aspektom sprostredkovania baletu boli hmatové zážitky divákov. Dotykové komponenty sa využívali najmä v rámci prípravných workshopov a v brožúre *Balet pre všetkých*, ktorá obsahovala reliéfne ilustrácie jednotlivých baletných póz a scénických prvkov. Hmatové zážitky výrazne pomohli divákovi porozumieť pohybovým pozíciám a precítiť spojenie s kostýmami a rekvizitami; mohli si ohmatať kostýmy, špičky a iné rekvizity, čím si vizualizovali scény z predstavenia cez vlastný telesný zážitok.

K zásadným momentom percepcie baletných predstavení patrí priestorové vnímanie pohybu, keďže pohybové trajektórie, rýchlosť a dynamika sekvencií vytvárajú významové a emocionálne vrstvy. Pre divákov so zrakovým postihnutím sa však tieto aspekty môžu stratiť, pokiaľ nie sú vhodne prispôbené a sprostredkované. V predstavení *Luskáčika* sa využil opis pohybových trajektórií (audiokomentár bol doplnený o opisy pohybov tanečníkov v priestore, odkiaľ kam sa pohybovali, kde sa zastavili, aký pohyb vytvorili vlastným telom), ktorý umožnil divákovi vytvoriť si mentálne mapy pohybov na javisku. Cieľom hudobno-pohybovej synchronizácie bolo pripraviť audiokomentár tak, aby opisoval pohyby v súlade s hudobnými motívmi. Považujeme za dôležité dodať, že pohyb je viac než len fyzickým vyjadrením dejovej línie, je aj nositeľom symbolického významu (v scéne, kde Mášenka tancuje so svojim Luskáčikom,

Piotr Iljič Čajkovskij: *Luskáčik*. Balet Slovenského národného divadla, 2023. Nevidiaca diváčka hmatá taktilnú fotografiu. Foto archív SND. Snímka Juraj Žilinčár.

13 WALCZAK, A. Audio Description on Smartphones: Making Cinema Accessible for Blind People. In *Universal Access in the Information Society*.

pohyb nie je iba ilustráciou ich priateľstva, ale aj symbolom prechodu do sveta fantázie). Audiokomentár tak plní úlohu sprievodcu, ktorý tieto významy odhaľuje, čím sa stáva inkluzívnym aj z pohľadu diváka bez zrakového postihnutia, ktorý môže mať podobný problém pri identifikácii niektorých momentov baletných diel.

Naratívne postupy aplikované v zmysle sprístupnenia baletného predstavenia zrakovo postihnutým teda kombinujú využitie viacerých zmyslových modalít a umožňujú divákovi zažiť predstavenie ako komplexný umelecký celok. Hlas a slovo sprostredkujú základné informácie a atmosféru, dotykové komponenty zvyšujú schopnosť vnímať baletné pózy, štruktúru materiálov, súčasti kostýmov, rozloženie scény a podobne, pohybové cvičenia podporujú pochopenie dynamiky a rozloženie priestoru. Tento prístup nám potvrdil, že naratívne postupy sa dajú využiť nad rámec tradičných lingvistických foriem a dokážu vytvárať inovatívne spôsoby sprostredkovania umenia, ktoré sú prístupné pre rôznorodé publikum.¹⁴

7. VÝSLEDKY VÝSKUMU: LIMITY A PRÍLEŽITOSTI TVORBY INKLUZÍVNEHO UMENIA

Vyššie popísané inkluzívne nástroje a postupy aplikované do predstavenia baletnej inscenácie *Luskáčik* sprístupnili jednotlivcom so zrakovým postihnutím pohybové umenie tak, aby ho mohli uchopiť vo viacerých rovinách prostredníctvom multisenzorického prístupu využívajúceho zachované kompenzačné mechanizmy týchto jednotlivcov, najmä hmat a sluch.

Významnú úlohu pre výskumníkov zohrala spätná väzba účastníkov so zrakovým postihnutím, ktorá poskytla vhodnú platformu na analýzu jeho limitov a príležitostí na ďalšie zlepšovanie. Výsledky analýzy rozhovorov priniesli poznanie, že aj napriek priaznivému prijatiu predstavenia existujú určité aspekty, ktoré je možné zdokonaľiť tak, aby sa zážitok divákov so zrakovým postihnutím ešte viac priblížil zážitku vidiacich divákov. Zrakovo znevýhodnení diváci pozitívne reflektovali najmä možnosť zapojiť sa do umeleckého diela prostredníctvom kombinácie audiokomentára, reliéfnych komponentov a interaktívnych workshopov.

Audiokomentár sa ukázal ako kľúčový nástroj. Žiaci ocenili predovšetkým jeho plynulosť a schopnosť zachytiť atmosféru a význam pohybov tanečníkov. Podľa nich im pomohli aj reliéfne komponenty podporujúce pamäť a vytvorenie mentálnych schém baletných pozícií. Reliéfne ilustrácie prispôbené pre vnímanie hmatom a fyzické rekvizity im umožnili vytvoriť si konkrétnejšie predstavy scény, dejovej línie, ako aj samotných pohybov a póz. K silnejšiemu emocionálnemu prepojeniu s postavami podľa výpovedí žiakov so zrakovým postihnutím prispela možnosť ohmatať si špičky a baletné kostýmy. Spoločné cvičenia a diskusie po predstavení viedli u žiakov k posilneniu skupinového zážitku, prehĺbili pochopenie viacerých scén a vnímanie predstavenia ako celku. Žiaci so zrakovým postihnutím uviedli, že vďaka diskusiám lepšie uchopili dynamiku predstavenia a symboliku baletných

¹⁴ Viac o tejto téme pozri FRYER, L. – FREEMAN, J. Can You Feel What I'm Saying? The Impact of Verbal Information on Emotion Elicitation and Presence in People with a Visual Impairment. In *Journal of Literary and Cultural Disability, Studies*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 115 – 129. DOI: <https://doi.org/10.3828/jlcds.2014.11>.

pohybov. Spätné väzby potvrdzujú, že zvolené inkluzívne nástroje a prístupy efektívne prispeli ku komplexnejšiemu zážitku z predstavenia.

Napriek prevažujúcim pozitívnym reflexiám na predstavenie boli identifikované aj určité limity, ktoré môžu byť výzvou pre ďalšiu tvorbu a realizáciu inkluzívneho umenia. Aj keď audiokomentár bol hodnotený kladne, niektorí žiaci uviedli, že veľké množstvo informácií počas rýchlych pohybových sekvencií im spôsobovalo stratu koncentrácie. Preto bude v budúcnosti dôležité hľadať rovnováhu medzi opisom scény či sujetu a tichými sekvenciami poskytujúcimi priestor na prežívanie deja alebo na premýšľanie o dianí na javisku.

V mnohých predstaveniach zohráva významnú rolu vizuálna symbolika a jej komplexnosť. Toto je, žiaľ, jeden z atribútov, ktorý je pre zrakovo postihnutých nevnímateľný. Vizuálne prvky baletného predstavenia ako svetelné efekty alebo subtílné gestá sa často ťažko sprostredkujú iba pomocou audiokomentárov. Účastníci môžu niektoré z týchto významov prehliadnúť alebo ich nemusia pochopiť, čo následne môže oslabiť ich plné porozumenie predstaveniu.

Reliéfne ilustrácie póz a ďalšie komponenty sprostredkovania pohybov boli podľa účastníkov veľmi užitočné, ale nie vždy im dokázali verne sprostredkovať dynamiku pohybu. Pozitívne ohlasy sa v prípade slabozrakých a žiakov so zvyškami zraku týkali najmä farebnosti, vyvýšenia reliéfu a možnosti reálneho porovnávania ohmatávaných špičiek a baletných dresov s ilustráciami. Limitom reliéfnych znázornení baletných póz je to, že síce poskytli statickú predstavu o pohybe, no nedokázali zachytiť jeho dynamiku, smerovanie či rýchlosť.

Najmä tieto limity poukazujú na dôležitosť neustáleho zdokonaľovania techník sprístupňovania umenia a kultúry ťažko zrakovo postihnutým, ako aj na potrebu multisenzorického prístupu s využitím dostupných digitálnych či asistenčných technológií. Na základe spätných väzieb účastníkov a identifikovaných obmedzení sme sa pokúsili navrhnúť niektoré zlepšenia, ktoré by mohli prispieť k efektívnejšiemu sprostredkovaniu baletného umenia.

Navrhujeme, aby audiokomentáre boli interaktívnejšie a personalizovanejšie, aby diváci mohli ovplyvniť, aké typy informácií si želajú počuť (napr. informácie o pohybe tanečníkov, o scéne alebo symbolike). Tento prístup si vyžaduje podporu aplikácie na mobilných zariadeniach. Hoci reliéfne ilustrácie poskytli účastníkovi základné informácie o vybraných prvkoch baletu, budúce predstavenia môžu dať priestor na preskúmanie možností využitia dynamických hmatových zariadení, ktoré by umožňovali simuláciu pohybu. Riešením pre budúcnosť je prepojenie predstavenia s virtuálnou alebo rozšírenou realitou poskytujúcou divákovi zážitok zo simulácie pohybu. Táto technológia im umožní „cítiť“ pohyb prostredníctvom zvukových alebo hmatových podnetov. Ďalšou z možností posilnenia edukačných komponentov je zvýšenie počtu interaktívnych workshopov pre i po predstavení, čím sa zabezpečí lepšia príprava publika.

Uvedené návrhy ponúkajú viaceré možnosti inkluzívnej prístupnosti umenia pre zrakovo postihnutých, pričom ich cieľom je čo najviac priblížiť zážitok divákovi

so zrakovým postihnutím k zážitku vidiacich divákov. Sprístupňovanie baletného umenia je dlhodobý a dynamický proces, ktorý si vyžaduje experimentovanie a prispôsobovanie sa špecifickým potrebám divákov.

ZÁVER

Prístupnosť umenia, vrátane divadla a baletu, je jedným z kľúčových aspektov, ktorý ho môže posunúť k vyššej inkluzivite a osloveniu ďalších divákov. Sprístupnenie baletu Piotra Iljiča Čajkovského *Luskáčik* v inscenácii SND divákovi so zrakovým postihnutím preukázalo, že aj klasické tanečné umenie, ktoré je vo svojej podstate silne vizuálne, môže byť sprostredkované využitím inovatívnych prístupov, akými sú audiokomentáre, brožúry s reliéfnymi ilustráciami či interaktívne workshopy.

Kľúčovou súčasťou projektu bolo vytvorenie webovej stránky *Balet pre nevidiacich*¹⁵, ponúkajúcej doplnkové informácie o baletných pózach a inscenácii alebo možnosť stiahnuť si mobilnú aplikáciu, ktorá umožňuje užívateľom prístup k audiokomentáru a ďalším doplnkovým materiálom, čím rozširuje možnosti interaktívneho a nezávislého prístupu k obsahu. Takáto webová stránka predstavuje významný krok v oblasti využívania digitálnych technológií na inkluzívne sprístupňovanie umenia.

Priblíženie baletu *Luskáčik* nevidiacim a slabozrakým divákovi sa dá vnímať i v celosvetovom meradle ako inovatívny počin, ktorý poskytol cenné podnety pre ďalší výskum v oblasti prístupnosti umenia. Popri viacerých impulzoch vyplývajúcich z výpovedí účastníkov predstavenia naznačila ich analýza aj ďalšie perspektívy sprístupňovania umenia zdravotne znevýhodneným do budúcnosti, najmä využívanie moderných digitálnych a asistenčných technológií (aplikácie, webové rozhrania a interaktívne multimédiá poskytujúce nové možnosti, ako sprostredkovať vizuálne prvky tanca cez slovo a zvuk), zintenzívnenie medzinárodnej spolupráce (profítovanie zo zdieľania osvedčených postupov a príkladov dobrej praxe medzi krajinami a inštitúciami) či rozširovanie inkluzívnych postupov a prístupov aj na iné umelecké formy tak, aby skúsenosti získané v balete bolo možné aplikovať napríklad v opere, dramatickom divadle či ďalších formách vizuálneho umenia.

Napriek dosiahnutým výsledkom a uznaniu predstavuje sprístupňovanie baletu a iného pohybového umenia rozsiahle referenčné pole pre ďalšie skúmanie a experimentovanie. Zásadné poznatky získané v tomto výskume môžu byť základom pre budúce výskumné aktivity nielen teatrológov, umelcov či špeciálnych pedagógov, ale aj ďalších odborníkov, ako sú psychológovia, digitálni inžinieri či odborníci zaoberajúci sa umelou inteligenciou.

Príspevok vznikol v rámci doktorandského štúdia na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského, školiteľka Jana Lopúchová, a ÚDFV CVU SAV, v. v. i., školiteľka Elena Knopová.

LITERATÚRA

- Audio described performances*. Northern Ballet. [online]. Dostupné na internete: <https://northernballet.com/accessible-performances/audio-described-performances>.
- Ballet for Blind. [online]. Dostupné na internete: <https://www.balletforblind.com>.
- BLÄSING, Bettina – ZIMMERMANN, Elisabeth. Dance Is More Than Meets the Eye—How Can Dance Performance Be Made Accessible for a Non-sighted Audience? In *Frontiers in Psychology*, 2021, roč. 12, 16. 4. 2021. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.643848>. ISSN 1664-1078.
- CAVAZOS QUERO, Luis – IRANZO BARTOLOMÉ, Jorge – CHO, Joo. Accessible visual artworks for blind and visually impaired people: Comparing a multimodal approach with tactile graphics. In *Electronics*. 2021, roč. 10, č. 3, s. 297. DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics10030297>. ISSN 2079-9292.
- FRYER, Louise. Staging the Audio Descriptor: An Exploration of Integrated Audio Description. In *Disability Studies Quarterly*, 2018, roč. 38, č. 3. DOI: <https://doi.org/10.18061/dsq.v38i3.6490>. ISSN 1041-5718.
- FRYER, Louise – FREEMAN, Jonathan. Can You Feel What I'm saying? The Impact of Verbal Information on Emotion Elicitation and Presence in People with a Visual Impairment. In *Journal of Literary and Cultural Disability Studies*. 2014, roč. 8, č. 2, s. 115–129. DOI: <https://doi.org/10.3828/jlcds.2014.11>. ISSN 1757-6458.
- IACHINI, Tina. Mental imagery and embodied cognition: A multimodal approach. In *Journal of Mental Imagery*, 2011, roč. 35, č. 1, s. 1 – 26. [online]. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/285819174_Mental_imagery_and_embodied_cognition_A_multimodal_approach.
- MILLS, Charles. Artistic integrity. In *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 2018, roč. 76, č. 1, s. 9 – 20. DOI: <https://doi.org/10.1111/jaac.12413>. ISSN 0021-8529.
- NANAY, Bence. Seeing things you don't see. *CORDIS EU Research Results*, 2022. [online]. Dostupné na internete: <https://cordis.europa.eu/article/id/456227-understanding-why-we-see-things-we-don-t-see>.
- SOKOLOVÁ, Lucia. *Psychologické princípy prevencie*. Bratislava : Nivam, 2022. 13 s. [online]. Dostupné na internete: <https://nivam.sk/wp-content/uploads/2022/10/Psychologicke-principy-prevencie.pdf>.
- Standards for audio description and code of professional conduct for describers based on the training and experience of audio describers and trainers from across the United States*. Audio Description Coalition, 2009, 3. vydanie. 31. s. [online]. Dostupné na internete: http://www.perkinselearning.org/sites/elearning.perkinsdev1.org/files/ad_standards.pdf.
- Stratégia inkluzívneho prístupu vo výchove a vzdelávaní*. Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky, 2021. [online]. Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/30864-sk/strategia-inkluzivneho-pristupu-vo-vychove-a-vzdelavani/>.
- VANDER WILT, Daniel – FARBOOD, Morwaread M. Automating audio description for live theater. In *AM'19: Proceedings of the 14th International Audio Mostly Conference: A Journey in Sound*, 18. 9. 2019, s. 75 - 81. DOI: <https://doi.org/10.1145/3356590.3356603>.
- WALCZAK, Agnieszka. Audio description on smartphones: Making cinema accessible for blind people. In *Universal Access in the Information Society*, 2017, roč. 17, s. 833 – 840. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10209-017-0568-2>. ISSN 1615-5289.

Galina Kubalová
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského
Račianska 59
813 34 Bratislava
E-mail: kupalova51@uniba.sk
ORCID 0009-0002-4860-8560

Patrik Krebs
Ústav divadelnej a filmovej vedy CVU SAV, v.v.i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
E-mail: patrikk@mac.com
ORCID 0009-0007-6688-5699

Jana Lopúchová
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského
Račianska 59
813 34 Bratislava
E-mail: lopuchova@fedu.uniba.sk
ORCID 0000-0002-2951-4342